

Dr. Besnyő Ivánné

Életrajz

Dr. Besnyő Ivánné Budapesten, a VIII. kerületben egy impozáns, de tipikus körfolyosós bérház harmadik emeletén él élettársával. Itt laktak a férjével is, akitől 1980-ban vált el. A lakás ablakai a belső udvarra és az Üllői útra nyílnak. A falakon mindenütt festmények – a nagyszülőkről és a szülőkről is –, az üveges szekrényekben nipppek, csecsebecsék, emlékek. Dr. Besnyő Ivánné fürge mozgású, nyílt tekintetű, eleven, szép asszony, akit jól jellemez, hogy 72 éves léteire még mindig dolgozik, és a munkája mellett sok a magánelfoglaltsága is.

Az apai nagyapám, D. Jakab nem tudom, hogy hol született. Gyöngyösön éltek. Én nem ismertem. Az apai nagymamát se, ő korán meghalt. A nagyanyám lánykori neve Silberstein Sarolta. Tizenhárom gyereket szült, édesapám volt a tizenharmadik gyerek és a hetedik fiú. Amikor meghalt, édesapám még gyerek volt. Aztán a nagyapám megnősült még egyszer, de abból a házasságból – azt hiszem – nem született gyerek. Az életükről én csak hallomásból tudok, mert késői gyerek vagyok, és ők már akkor nem éltek. Malombevásárló volt a nagyapám. Hát ez egy jó kifejezés, az édesapám használta. Énszerintem ez megfelel az ügynöknek, az üzletszerzőnek, az üzletkötőnek. Azt gondolom, hogy különböző gabonatermékeket kutatott fel, amit pékségeknek adott el. Végtelenül szegények voltak, hiszen tizenhárom gyereket kellett eltartani, és majdnem minden fiú diplomás lett, kivételt képezett egy Zoltán nevű, általam soha nem látott báty, aki tiszt vagy katona volt, és hősi halált halt az első világháborúban.

Egyébként II. József kalapos király adta a D. nevet a családnak, miután ők Heves megyeiek voltak, és ott volt D. község. A 19. században vették fel a zsidó családok a vezetéksíveket [lásd: zsidó vezetéksívek], mert addig nem volt. A nagyszüleim rögtön ezt a nevet kapták, és soha nem volt magyarosított, felvett nevük, hanem maradt ez az eredeti. Erre mindig büszke volt a család. D. név nagyon kevés szerepel, talán Heves megyében van egy-két D., Egerben és itt-ott, de nem gyakori név.

Édesapám, D. Tibor, 1892-ben született Gyöngyösön, és 1974-ben halt meg Budapesten [Gyöngyös a 20. század elején rendezett tanácsú város volt Heves vm.-ben, 1910-ben 18 300 főnyi lakossal (a római katolikus után a második legnagyobb hitfelekezet – a lakosok közel 13 százaléka tartozott ide – az izraelita volt). – A szerk.]. A testvéreivel Gyöngyösről elkerültek, ki ide, ki oda, vidékre, a mai külföldre, Nagyváradra, Kolozsvárra. Gyerekként nagyon szegények voltak, édesapám mesélte, hogy körülbelül hatuknak vagy hetüknek volt egy télikabátja, meg egy vagy két iskolatászkájuk. Ő rendkívül jó eszű gyerek volt, és az ottani jezsuita papok hat helyett már ötéves korában felvették a jezsuita iskolába. Arra mindig büszke volt apám, és én is, hogy ő ötéves korában ment az elemibe, és mindig kitüntetéssel távozott. Gyöngyösön érettségizett [Állami főgimnázium volt a városban. – A szerk.], és érettségi után került föl Pestre, az 1910-es évek első felében. Akkor már

őneki nem voltak szülei. Nagyon szegény volt, de miután tizenhárman voltak – elég nagy volt a különbség, majdnem egy generáció –, segítették a testvérei. És ahogy ő mondta, napokat evett, tehát abból tartotta fenn magát, hogy gyengébben tanuló gyerekeknek segített: hol ebédet kapott, hol vacsorát, és így végezte el a jogi egyetemet. Azt nem tudom, hogy ekkor hol lakhatott, talán albérletben, talán a testvéreinél, nem tudom. Ezután katona volt az első világháborúban, hadnagy, és megkapta a Károly csapatkeresztet is [1916-ban alapított érdemrend, amelynek elnyeréséhez legalább háromhavi frontszolgálat volt szükséges. – A szerk.]. A háború befejezése előtt, 1917. október 6-án, az utolsó napokban orosz hadifogságba került, elvitték Szibériába, és azt hiszem, elég későn ért haza. Ő ott elég jól érezte magát, arról nem mesélt rosszat. Együtt voltak különböző emberekkel, és színházi előadásokat is szerveztek, szóval szinte barátilag bántak velük. Miután hazakerült, akkor kezdte el az ügyvédi gyakorlatot. Már jogász volt, csak az ügyvédi vizsgát később tette le.

Édesapám csodálatos ember volt, életemben ilyen embert nem ismertem. Nagyon-nagyon szerettem, tiszteltem, becsültem, nagyon kötődünk egymáshoz, nagyon szerettük egymást. Egyetlen lány voltam, egyetlen gyerek, és ezért jó volt a kapcsolat köztünk. A gettóban ő tartotta bennem a lelket. Sose felejttem el, hogy amikor éhezünk, elővett egy-egy szem kockacukrot, amit odaadott, és mindig mondta, hogy kislányom, ezzel még egy napig kihúzzuk, ez még elég arra, hogy éljünk tovább. Odaadta a jegygyűrűjét egy vekni kenyérért, hogy legyen egy kis élelem, szóval egy csodálatos ember volt, csak ezt tudom mondani.

A testvéreiről nem tudok sokat. Kislány voltam, hét-nyolc-tíz éves kislány, nem közöltek akkor dolgokat a gyerekekkel. Volt a régi polgári családokban egy olyan mondás, hogy „nicht vor dem Kind”, ne a gyerekek előtt. A pénzügyi dolgokról sem beszéltek, meg sok mindenről. A gyerek hallgathatott meséket, meg lehetett együtt gyerekekkel. De azt azért tudom, hogy a nyíregyházi testvéreinél az egész család elpusztult. Az a testvére iskolaigazgató vagy tanár volt, középiskolai tanár, és úgy hívták, hogy D. Elemér. Előttem van az arca, apámra hasonlított, egy ilyen sovány arcú ember volt. Ő volt az Elemér bácsi, a felesége meg a Tercsi néni. Mint kisgyerek voltam náluk nyaralni, de hát egy öt-hat éves gyereknek az emlékei... Azt tudom, hogy szép volt Nyíregyháza, ott volt valami tó, és ott nyaraltam, azt hiszem, Sóstó. A Tercsi néniére úgy emlékszem, hogy mindig egy kicsit dohos barna ruhában jött föl, ez volt az ünneplő, utazó ruhája, és volt egy másik ruha, amiben itt volt. Nem voltak gazdagok, hát akkor sem volt módos egy középiskolai tanár. Két felnőtt korú gyerekük volt, az egyik a D. Pista, ahogy mondták, D. István, huszonakárhány éves, a másik pedig a D. Saci, ahogy hívtuk, D. Sári. Ő már asszony volt, fiatalasszony, amikor elvitték őket valamelyik koncentrációs táborba. Sajnos, az egész család ott pusztult. Úgy tudom – ez egy szomorú történet –, hogy a Sári férjhez ment, és a férje, azt hiszem, munkaszolgálatos volt. Ő ott lakott a szüleinél, és kisbabát várt volna, de sajnos, mikor megtudták, hogy deportálják őket, hát el kellett hogy vetesse a babát. Talán előző nap történt a műtét, és másnap már vitték őket bevagonírozni. Ezt hallottam, ez egy nagyon szomorú családi történet.

Volt édesapámnak pesti testvére is, a Gyula bátyám, aki a Magyar-Olasz Bank igazgatója volt, végzettségére közgazdász. Könyveket is írt. Házas volt, egy nagyon gazdag magkereskedő családnak a lánya volt a felesége, a Gizi néni, született Bálint Gizella. A Gizi néni szülei magkereskedők voltak, és Londonban is volt cégük. Amikor megtudták, hogy bejönnek a németek, kimentek Londonba, úgyhogy azután Angliában éltek. Gyula bátyáméknak egy gyerekük volt a házasságból, akit szintén deportáltak. Éppen átesett valamilyen betegségen, már nem is volt olyan

kisgyerek, tizen-nem-tudom-hány-éves, és vitték volna le vidékre, és azt hallottam, hogy a csendőrök leszedték őket a vagonból. Külön szedték a gyereket, külön szedték a feleséget, és a Gyula bátyám soha többé nem tudott róluk semmit. Itt maradt egyedül, család nélkül. A szülők kerestették a lányukat, minden protekciót bevetettek, hiszen azért pénzért sok mindent el lehetett intézni, minden lapba betettek, amit lehet, de soha nem találták meg őket. Ez még 1944 márciusában, áprilisában történt. Tehát ők is odavesztek ilyen szerencsétlen módon. Gyula bácsi nem házasodott meg újra, és 1956 után a felesége szülei kivitették Londonba. Ott is halt meg.

Édesapám egyik lánytestvére volt a Róza néni, akinek nem tudom, hogy milyen bácsi volt a férje. Ők Mezőkövesden éltek, és ők is valamelyik koncentrációs táborban pusztultak el. A vidéki testvérek közül senki nem jött vissza, senki. Róza néni gyereke volt a Goldmann Sári, tehát ő is Sári volt. Miután apai nagyanyám Sára volt, nálunk volt egy olyan családi hagyomány, hogy az ágak, tehát a leszármazottak lányai között mindenkinek volt egy Sári, Sára neve. Az én második keresztnemem is Sára. Goldmann Sárának a férje volt a Moskovits Mór, aki kereskedősegéd volt a Petőfi Sándor utcában, egy szövet-selyem boltban. Sári néni az akkori kornak megfelelően otthon volt, háztartást vezetett. Volt egy kis kétszobás lakásuk a Bercsényi utcában, a harmadik emeleten, lift nélkül. Kispénzű emberek voltak, és ezért a Gizi néni, a Gyula bátyámnak a felesége patronálta őket, mert hát egy kereskedősegédi fizetésből taníttatták a lányukat. Az ő házasságukból 1930-ban született az unokanővérem, a Panni, Moskovits Anna. Később Mátrai névre magyarosított. Ez az egy lányuk volt, vele elég jóban voltam, sokat mentem föl hozzájuk. Ő egyetemest végzett, tanár lett, most már sajnos meghalt. A Sári néni elég magas kort ért meg, közel 90 évet, hát a Marci bácsi [Moskovits Mór] is, én azt hiszem, túlélte a holokausztot.

Aztán volt Pesten még egy testvér, aki szintén tanár volt, az Ármin bácsi, akinek Olga néni volt a felesége. Nekik szintén volt egy Sári nevű lányuk. Három lányuk volt, a D. Sári, a D. Klári és a D. Mimi. A Mimi az Hermina volt. A Sári – hogy, hogy nem – itt Pesten megismerkedett egy svéd tisztviselővel, akit úgy hívtak, hogy Harald. De hogy milyen Harald, azt nem tudom, mert csak Haraldnak emlegettük. Egy igazi svéd, magas, szőke, pont ahogy egy svéd értelmiségi embert leírnak. Annak ellenére, hogy a Sári nem volt egy szép nő – de nagyon okos volt –, ez egy nagy szerelem lett, és a Harald elvitte őt Stockholmba. Gondolom, ez még az 1940-es évek, tehát még a zsidótörvények előtt lehetett. A Harald egy nagy biztosítási társaságnak volt az igazgatója. Hogy mit csinált a Sári ott, nem tudom, lehet, hogy tisztviselő volt, lehet, hogy nem. Hazajártak Pestre, és ő volt a családnak a gazdag embere. Nem volt gyerekük. Ez a Sári unokanagynéném a vészkorszakban próbálta menteni az itt maradt családját, és a Harald által jött nekünk svéd menlevél. A Klári egy időben az édesapám ügyvédi irodájában kisasszonykodott, még a negyvenes években valamikor, és aztán férjhez ment Telegdi Bernát, igen jó nevű irodalom-magyar szakos tanárhoz, aki a Madách Gimnáziumban tanított. Két gyerekük lett, a Telegdi Eszter, aki Svédországba ment ki a háború után, és ott is ment férjhez, és a Telegdi László, aki igen jó nevű matematikus és fizikus. Tévés vetélkedőkön szokott szerepelni, és így nyert már egy autót is. A Mimi itt maradt Pesten, férjhez ment, nemrég halt meg.

Az anyai nagyapa Spitzkopf Jenő, mint „hegyesfej” [németül], Zalasöjtörön született, nem tudom, mikor [Zalasöjtör vagy Söjtör – Zala vm.-ben lévő kisközség, 1910-ben 2200 lakossal. – A szerk.]. Az anyai nagyanyám, Baumgarten Róza kalocsai, róla sem tudom, hányban született [Kalocsa 1921-ben lett nagyközségből rendezett tanácsú város, akkoriban 12 300, az 1910-es népszámlálás idején 11 700 lakosa volt. – A szerk.]. Nagypapám még szerencsére 1943-ban meghalt, tehát még az

vészkorszak előtt, mert elvették az üzleteit, és nem bírta ki azt a stresszt. Azt hiszem, valami ideg- vagy milyen betegségben halt meg, nem tudom pontosan. Ők kereskedőemberek voltak, nagyvágók, ahogy ezt akkor mondták. Hát ezt ma úgy hívják talán, hogy mézsáros, csak akkor nagyvágónak hívták, mert nagybani kereskedelem volt. Sertéshússal kereskedtek. Két üzletük volt, egy a Nagyvásártelepen és egy a Vásárcsarnokban. A Nagycsarnokban volt a kisüzlet, a „detail”, ahogy mondták maguk között, és a Soroksári úton, a Nagyvásártelepen meg volt a nagybani, az „angro”, ahogy azt nevezték. Innen szállítottak a nagyvendéglőknek, például a Gundelnek, meg innen vásároltak a viszonteladók is. A nagyanyám volt a Vásárcsarnokban, ült a pénztárban, és emlékszem, volt egy kis táska a derekán, övtáska, és mindig avval járt haza. A nagyapám és a nagybátyám pedig intézkedtek, és voltak alkalmazottaik is. Nagyon korán kelhettek, hiszen a Vágóhíd valamikor hajnalban nyitott, de voltak legények – akkor így hívták, hogy legények –, akik ott vágták az állatokat. Nem hiszem, hogy az alkalmazottak zsidók lettek volna, ez akkor, az 1920-as, 1930-as években, nem játszott szerepet.

Két gyerek volt a házasságukból. Az édesanyám, Spitzkopf Margit 1904-ben született, 1964-ben halt meg. Négy polgárit végzett, lány korában zongorázott meg táncolt meg énekelni tanult. Nem dolgozott. Őt a nagyszüleim, hogy úgy mondjam, az akkori szólás szerint úrilánynak, otthoni lánynak nevelték. Mindig az volt a vágya, hogy énekesnő legyen, és nagyon szép hangja volt, tanárhoz járt énekelni. Schubert-dalokat énekelt meg Mozart-dalokat, és nagyon szépen zongorázott. Mint az akkori polgári lányoknál, nálunk is ott volt a szalonban a zongora. De aztán közbejött a háború, és közbejöttek a házasságok, és akkor már feleség volt és anya. Édesapámmal 1931-ben házasodtak össze, édesanyámnak ez a második házassága volt. Az első férjét úgy hívták, hogy Ascher Gyula. Zsidó volt, és Bécsben élt. Azt nem tudom, hogy bécsi születésű volt-e, vagy sem. Kereskedőember volt, ruha- vagy posztókereskedő. Szerelmi házasság volt, de az Ascher Gyula elég könnyelmű ember volt, nagystílusú szeretett élni, kártyázott, kaszinózott, nagy hozományt vert el, és a nagyszüleim úgy gondolták, hogy ebből elég. Hazahozták anyámat, és elváltak. Nem hiszem, hogy két-három évnél tovább tartott az a házasság. Nem volt gyerekük. Édesapám volt az ügyvédje, a válóperes ügyvéd, így kerültek össze, és így történt a házasságuk. Huszonhét éves korában ment férjhez édesapámhoz.

A nagybátyám, Spitzkopf László, édesanyám testvére, aki 1906-ban született, szintén a nagyszülőkkel lakott a Magyar utcában, a földszinten. Volt egy külön szobája. Nem nősült meg, ő is üzletember volt. Este mindig eljárt otthonról. Valószínű, hogy azokban a nagy vendéglőkben vacsorázott, ahova szállítottak, és ment kasszírozni is, tehát magyarán a húsárúnak, amit szállítottak, annak az elszámolását is intézte este. Lehetett olyan 35-36 éves, amikor munkaszolgálatra hívták. Szentkirályszabadjáról vitték Borba, és ott is pusztult el, a Radnóti-században. Túl sok emlékem nincs róla, mert sokat nem találkoztunk. Néha átöltözésnél láttam, ahogy hazajött az üzletből, megfürdött, és este elment. Jóképű férfi volt. Valahogy nem illett úgy bele a családi életbe, mert ő inkább ilyen nőtlen ember életet élt. Néha játszott velem, jött, felkapott, egy kicsit dobált a levegőbe. Hát nem azt mondom, hogy félttem tőle, de egy kicsit tartottam tőle, mert ő ezt a játszást mindig úgy csinálta, hogy felkapott, a nyakába vett meg a hátára, és azt mondta, hogy na most úgy csinállok veled, mint egy félborjúval, tehát mindig ilyen pár perces foglalkozása volt velem. Nem igazán rajongtam ezekért a dolgokért, de hát egy ilyen játékos valaki volt, akinek nem volt gyereke. Rendes ember volt. Mindent a családjáért csinált. Nagyanyám imádta, rajongott érte, mert ő volt „a” fia! Szegény nagyapám néha nem is örült, mert

amikor behozta a szakácsnő a vacsorát, akkor hozott be mindig egy kis láboscát, és előbb kirakta a nagybátyámnak az ennivalót – annak ellenére, hogy sokszor nem jött haza vacsorázni –, és csak utána kezdett tálni. Ő élvezte a prioritást. Ő volt „a” fiú.

Az anyai nagyszüleimmal együtt éltünk, egy házban a belvárosban, a Magyar utcában, ők a földszinten, mi az emeleten. Az 1940-es években, mikor a zsidótörvények bejöttek [lásd: zsidótörvények Magyarországon], akkor eladták a házat, és vettek két lakást, az egyiket nekünk, a másikat maguknak. A Magyar utcai ház most is megvan még. Magyar utca 46. Egy egyemeletes bérház, ami a nagyszüleim tulajdona volt. Nagyon szép volt, egy olyan igazi polgári szép ház, erkéllyel. Volt egy kis belső udvar is, nem kert, belső udvar. A házban négy- és ötszobás régi polgári lakások voltak, amikhez tartozott szalon – amit ma nappalinak hívnak –, hálósoba, úriszoba, ahogy mondták, fürdőszoba, konyha, személyzeti szoba; nálunk pedig volt hálósoba, volt szalon, volt úriszoba, és volt egy dolgozószoba apámnak – ugye, ő ügyvéd volt, otthon dolgozott –, ahol a jelölt és a kisasszony is tartózkodott. Nagyon szép kandallók voltak minden szobában – még szénfűtés volt meg fafűtés –, de elég hidegek voltak akkor a lakások. Nálunk is volt fürdőszoba az emeleten, szép, rendes fürdőszobánk volt. Fürdéskor jól be volt fűtve a fürdőszobában a nagy vaskályhába. Azt hiszem, kétszer egy héten volt befűtve vagy háromszor, és akkor mindenki megfürdött szép sorban, különben pedig lavórban mosakodtunk. A személyzeti szoba egy gyönyörű nagy szoba volt, az volt az én gyerekszobám, ott laktam a nevelőnővel egy szobában. Ő már majdnem olyan volt, mint az édesanyám, hiszen tizenegy hónapos korom óta élt velem. Azt hiszem, hogy volt egy szobalány is. Úgy emlékszem, hogy ő talán nálunk volt, inkább főnt besegített, például ajtót nyitott, amikor apámhoz jöttek az ügyfelek, meg takarított, és a szakácsnő lent volt, de kiegészítették egymást a munkák terén. A nagyszüleimnél étkeztünk, mert náluk volt a szakácsnő, aki vezette a háztartást. És azt hiszem, egyszer egy hónapban volt nagymosás. A pincében, a mosókonyhában volt egy nagy teknő, és volt mosónő, és volt vasalónő. Meg volt egy házi varrónő, aki két vagy három havonta jött, és ruhajavításokat csinált. Ha nagymosás volt, akkor mindig gulyásleves volt meg valami tészta, és én úgy sajnáltam azt a szegény mosónénit, hogy mindig gulyás van. De neki olyan ételt kellett enni, ami jó tápláló.

A nagyapám, azt hiszem, az Ipartestület elnöke volt vagy helyettes elnöke, jártak bálókra, nagyanyám estélyi ruhában, nagyapám szmokingban. Nagyon szépen öltöztek. Jártak Karlsbadba, Marienbadba, egészen addig, amíg lehetett [lásd: Fürdő és üdülőhelyek az Osztrák-Magyar Monarchiában]. Szép polgári életet éltek. Nagyapám szeretett kártyázni, kávéházakban, nem kaszinókban, hanem délutáni szórakozásként. Nagyanyám cukorbeteg volt, emlékszem, hogy az inzulint adta magának minden nap. Mindig ázott alkoholban a tű, akkor nem volt egyszer használatos tű. Neki diétáznia kellett, bár elég molett asszony volt, de hát finom húsk voltak, és uzsonnára mindig volt tejeskáv. Meg volt terítve az ebédlőben szép fehér abrosszal, és mindig olyan jó volt lemenni, mert volt tejeskáv meg kuglóf. A nagyanyám a kávéjába tett egy darab vaját, nem tudom, talán a kuglóf helyett, amit nem ehetett, és azt nagyon nem szerettem, ahogy úszott a vaj a tejeskávban. Az uzsonna olyan négy-öt óra tájban lehetett, és fél nyolc-, nyolcfelé volt a vacsora. Volt egy szakácsnő, a Juli néni – én csak rá emlékszem, lehet, hogy ő volt sokáig nálunk –, aki szintén kalocsai volt, nagyanyám szülőföldjéről. Bőszoknyás parasztasszony volt, remek asszony. És remek réteseket csinált. Emlékszem, hogy olyankor nem lehetett kimenni a konyhába, mert nyújtották a rétest, és el volt foglalva minden. A nagyszüleim nem vezettek kóser háztartást, mi is ettünk azokból a húskból, amit árultak, ó, de még mennyi finom disznóhúst!

Disznóhúst, borjúhúst, marhahúst [lásd: étkezési törvények]. Emlékszem, egyszer, hogy rossz kislány voltam, bezártak a spejzba, akkor ugye spejz volt. Lógtak ott a kolbászok, és én olyan dühös voltam, és hogy valami kárt tegyek, amiért nem engednek ki, hát elkezdtem harapdálni a lógó kolbászokból.

Édesanyám háztartásbeli volt, a kornak megfelelően. Az édesapám otthon dolgozott, volt egy szép kis ügyvédi irodaszobája, ügyvédjelölttel, kisasszonnyal. Polgári jellegű ügyekkel foglalkozott meg válóperekkel. Valószínűleg cégeknél is volt, például a Gyula bátyám [Az apa bankigazgató fivéréől van szó. – A szerk.] feleségének a szüleinél, a Bálint családnál, akik magosok voltak, és édesapám annak a magos cégnek volt a jogtanácsosa. A szüleim jártak társaságba, színházba, nyaralni. Az 1930-as évek polgári életét éltek. Jártak hozzánk barátok, akik főleg az édesapám ügyvédismerősei voltak, zsidók, keresztények vegyesen, nem volt ez nálunk szempont. Akkor még divatos volt a kártyaparti, a hölgyek römiztek, a férfiak alsóst vagy mit játszottak, a nagyapám és édesapám pedig járt kávéházakba, ahol délutáni kártyapartik voltak. Az édesanyám barátnői pedig jöttek hozzánk römipartikra. Ezek hétköznapi délutánonként voltak, de valahogy most összefolyik nekem, hogy hétköznapi vagy hétvégén délután volt-e. Nyáron pedig a szüleimmel meg a nevelőnővel Siófokra mentünk le nyaralni, ahol a faluban laktunk. A nagyanyámnak, aki kalocsai volt, volt egy kalocsai régi ismerőse, a Juci néni, aki oda ment férjhez egy építőmesterhez. Úgy hívták, hogy Gulyás Mihályné. A lányukkal még most is jóban vagyok. Ez egy ilyen falusi ház volt, de nagyon kedves, baromfiudvarral, disznóóllal, és nem a mai igényeknek megfelelő higiéniaiával, mert vécé nem volt, kint volt a budi. De nekem nagyon tetszettek a kapirgáló csirkék, a csirkeudvar meg a disznóól meg a nagyon kedves kis kert. És körülbelül félóránnyira volt a Balaton. Ott lakott a család pár hétig, tehát egy vagy két hónapra leköltöztünk. Édesapám itthon maradt, dolgozott, és minden hétvégén vonattal lejött meglátogatni a családot. Akkor így volt szokás. Ez ment egészen 1942-43-ig. Akkoriban nem volt ilyen utazási láz, mint most, az ember örült, ha valahova elmehetett. Nem voltunk külföldön sehol, és mindig együtt nyaraltunk a szüleimmel. Csak Siófokra jártunk, erre emlékszem. Meg a családi hétvégekre, amikor együtt ment a család a [Város]Ligetbe, múzeumokba, a Margit-szigetre.

Én egyke vagyok. Nagyon szép gyerekkorom volt, egészen 1942-43-ig. Belvárosi iskolába jártam elemibe, a Cukor utcába. Ez rendes iskola volt, nem zsidó. Hittanra jártam, azt hiszem, zsidó hittanra, hitoktatónk volt, nagyon jó iskolába jártam. Nem igazán volt kellemetlenségem a származásomból, ez akkoriban nem volt téma. Persze voltak csúnya szavak is, például az elemiben volt egy öreg énektanárnő, a Sárika néni, sose felejttem el, és amikor jött a Mikulás, azt mondta, hogy zsidó gyerekeknek nem a Mikulás jön, hanem a krampusz. Ez úgy megmaradt bennem. Volt még egy másik tanítónő is, az Irén néni. Egy kicsit kövérkés, szemüveges, idősebb asszony, úgy hívták, hogy Kőszegfalvy Irén. Nagyon szerettem az Irén nénit, ő írt az emlékkönyvembe először, és annak nagyon örültem. Akkoriban a barátnőimmal egymásnak írtunk az emlékkönyvbe különböző verseket. A barátnőim zsidók, keresztények voltak vegyesen. Jártunk egymáshoz születésnapokra meg zsúrokra. Zsúrok voltak, ahova meghívtunk fiúkat – miután az iskolában csak lányok voltak –, és természetesen minden szülői engedéllyel, szülői felügyelettel történt, minden gyereket hoztak, vittek, felügyeltek, hogy ki mit csinál. Voltak társasjátékok, fekete-fehér-igen-nem meg Capitaly, ilyen teljesen szelíd-szolíd dolgok, volt tejberizs meg kakaó meg kuglóf, és jól éreztük magunkat. Semmiféle külön extra zsidó életem nem volt, amíg a második világháború nem jött, amíg be nem jöttek a németek. Aztán nem vettek fel már csak a zsidó gimnáziumba, az

Abonyi utcába. Akkor voltam elsős vagy másodikos, 1944 márciusában, amikor bejöttek a németek, és akkor nagyon gyorsan kiadták a bizonyítványt. Onnan egy pár akkori lánnyal még ma is tartom a kapcsolatot, volt összejeövetel, szoktam kapni a meghívókat. Utoljára pár éve a Béke szálló cukrászdájában találkoztunk. De volt egy érettségi találkozó is a mai zsidó gimnáziumban, talán 2001-ben vagy 2002-ben. Mi nem érettségiztünk ugyan együtt, mert szétmentek az emberek, de mi azt úgy hívtuk.

Volt egy nevelőnőm, akit én nagyon-nagyon szerettem. Úgy hívták, hogy Kerkay Irén, de mi Maminak szólítottuk. Szép asszony volt, szép, magas, karcsú, arisztokratikus megjelenésű. 1900-ban született, egy abszolút vallásos, katolikus, nemesi családból származott. Őneki volt egy – ahogy akkor mondták – törvénytelen fia. A családja kitagadta, és így került ő el nevelőnőnek hozzánk, és nálunk is maradt. Tizenegy hónapos voltam akkor. Ott lakott nálunk, teljesen családtagnak számított. A Mamival délelőttönként a Károlyi-kertbe, a Múzeum-kertbe jártunk, miután ott laktunk, és ott különböző pajtásokkal, gyerekekkel találkoztunk, játszottunk. És korcsolyázni jártunk télen. A Rákóczi út és Múzeum körút sarkán volt egy jégpálya. Egy szerb férfi volt, és elég sokan jártak oda, az egy társadalmi esemény volt. Volt egy melegedő, mai szemmel nézve egy elég ócska melegedő vaskályhával, de legalább meleg volt, és édesanyám vagy a Mami ott benn voltak, amíg vártak rám. Mami intelligens ember volt, tisztelte a családi hagyományokat, és soha nem akart engem, mondjuk, egy olyan ügy felé vinni, vagy mást csinálni, mint ahogy ezt a család megkívánta. Nagyon szép fia volt, akit egy nagynénje nevelt, és ő odajárt hétvégeken a fiához. A gyerek később elpusztult, katona, azt hiszem, berepülő pilóta volt, és vagy lelőtték a gépét, vagy lezuhant. A Mami a haláláig velünk lakott, költözköztünk mindig jött a családdal, és 1974-ben, érdekes módon abban az évben halt meg, amikor az édesapám. A mai napig is kijárunk a sírjához, remek ember volt. Még a gyerekeimet is segített nevelni, itt halt meg, ebben a lakásban.

Nálunk senki nem volt vallásos, inkább hagyományőrző család voltunk. A nagyszüleim is világi életet éltek, zsinagógába hosszúnapi [Jom Kipur] és Pészahkor jártak. A szombatot nem igazán tartották, mert dolgoztak, kereskedőemberek voltak [lásd: szombati munkavégzés tilalma]. Náluk karácsonyfa is volt – hiszen ez a szeretet ünnepe –, ajándékozás is, csak nem volt külön gyertyagyújtás, és azt mondtuk, hogy az angyalka jön. Halvacsora volt olyankor meg beigli, de a karácsonyt inkább azért tartottuk, mert Mami, a nevelőnő elég vallásos katolikus családból származott, és mi tiszteletben tartottuk egymás hagyományát. Ő is tiszteletben tartotta a zsidó hagyományokat, emlékszem, egész kislány voltam, és mindig elvitt sétálni hosszúnapi, hogy ne egyek. Nagyon-nagyon rendes volt, mindent betartott, és ezt a tiszteletet megkapta a mi családunktól is.

Kétféle ünnepre emlékszem, az egyik a hosszúnapi, a másik a Pészah. Ezt a nagyszülőknél tartottuk. Csodálatos volt, az asztal nagy fehér abrosszal leterítve – sima hétköznapi tányérokkal volt tálalva, miután nem volt kóser háztartás [azaz nem voltak külön, csak Pészahkor használatos edények] –, mindig volt pészahi tál, letakarva, pászka, azt hiszem, maceszlepény is volt, letakart tálon, retek, torma, kemény tojás és finom maceszgombócok leves (hogyan volt-e mellette kenyér, vagy sem, erre én már nem emlékszem), nagyon jó maceszoscákát ittunk, és mindig volt valami ajándék eldugva [afikómen], amit nekem kellett megkeresni. Alig vártam, hogy vége legyen a sok éneknek – ezek vidám pészahi dalok voltak, kisgidások [lásd: Chád gádjá] meg ilyen kedves kis dalok –, és akkor megkeressük az ajándékokat. Olyankor én mindig kaptam kis csoki nyuszt, csoki tojást, kis könyvet, játékot meg ilyen kis apróságokat. Körülülte a család a vacsorát, a férfiak

föltették a kalapot, és elolvasták a Hagadát héberül. Azt tudom, hogy a nagyapám is, apám is meg a nagybátyám is elég hamar leदारálták az egészet. Volt mindenkinek egy Hagada kiosztva, ott volt a magyar szöveg, és azt lehetett olvasni. Aztán volt a hosszúnap [Jom Kipur], amikor korán vacsoráztunk, és tudom, hogy azután egy napig böjtölt a család, és akkor voltak a nagyszülők és édesapám a templomban. Amikor hazajöttek, akkor már mindenki nagyon éhes volt, és utána szép terített asztalnál együtt vacsoráztunk. Tehát péntek estéken nem járt senki templomba, de ezt a két ünnepet megtartottuk. Ezek szép családi események voltak, kicsit össze is fogta a családot. Nagyon szerettük.

Én mint gyerek, mindenkinek adtam egy kis állatnevet. A nagymamámat farkaskának hívtam, a nagypapámat báránynak. Az édesapámat őzikének, édesanyámat macskának, a Mamit, a nevelőnőt kutyának és így tovább. A nagybátyámat, a Laci bátyámat tigrisnek. Nyilván a nagymama irányított mindent, azért volt ő a farkas. És szegény nagybátyám meg a tigris, mert ő egy igazi üzletember volt. Édesanyám meg volt a macska, tehát hízelgő, kis kedves lehetett, és apám mint őzike, ő is a szelídebb fajtához tartozhatott. Nem tudom, magamnak adtam-e nevet. Ez a gyerekszáj, így láttam őket én. De ők ezt tudták.

A zsidótörvényeket szomorúan éltük meg, de ezt szeretném rövidre fogni, nem akarok erre mindig visszaemlékezni. Akkor már külön voltunk a nagyszülőktől. Egy utcában laktunk, de nem egy házban. Ők laktak a Ráday utca 33/b-ben, mi a 19-ben. A nagyszüleim lakása modernebb volt, mert ott már központi fűtés volt, ami a negyvenes évek elején még újdonságnak számított [1927-ben összesen 816 lakóházban volt Budapesten központi fűtés, a IX. kerületben, ahol a Ráday utca van, pedig mindössze 7 olyan lakóház volt, amely rendelkezett központi fűtéssel. – A szerk.]. Nálunk még kandalló volt, be kellett fűteni, és a pincéből hordták fel a fát. A csillagos ház a Lónyay utcában volt. Lehetett választani, hogy ki hova megy, voltak kijelölve csillagos házak, és ez véletlenül egy rokonunknak, nagyapám testvérének, Spitzkopf Olgának volt a lakása, egy két- vagy háromszobás lakás. Elég sokan voltunk, vagy nyolcan-tízen egy szobában, de ott még viszonylag jobb volt a hangulat. Nagyapám addigra már elhunyt, és a nagyanyám velünk volt a csillagos házban. A nevelőnőm nagyon sokat segített, nagyon sok mindent megmentett, és hozott be a csillagos házba, amit tudott, élelmet, és kiváltott élelmiszerjegyet is. Ő valamilyen családnál elhelyezkedett, nem tudom, hol, természetesen egy keresztény családnál, jó ajánlólevéllel. A felszabadulás után előkerült, és akkor nagy örömmel fogadtuk. Végtelenül rendes ember volt, és ha valaki, hát ő posztumusz megérdemelne akár egy Jad Vasem kitüntetés is [A Jad Vasem Igaz Ember címét azok kapják meg, akik a holokauszt időszaka alatt zsidókat mentettek. 2002 októberéig több mint 20 200 ember kapta meg világszerte ezt a kitüntető címet. – A szerk.]. Hogy meddig voltunk a csillagos házban, azt pontosan nem tudom, azt viszont kiemelném, hogy édesapám úgy maradt meg, hogy svéd menlevele volt. Édesapámat háromszor hozta vissza Wallenberg a józsefvárosi pályaudvarról. Hogy onnan munkaszolgálatra vitték volna vagy deportálásra, már nem tudom [1944. október 15. után a józsefvárosi pályaudvaron vagoníroztak be számos Budapesten állomásozó munkaszolgálatos alakulatot (köztük svájci és svéd menlevéllel rendelkező ún. „védett” alakulatokat is), nagyjából olyan körülmények között, mint 1944 nyarán a vidékről deportáltakat. (Kb. 50 000 zsidó munkaszolgálatost adtak át a németeknek.) – A szerk.].

Van itt egy nagyon érdekes dolog. Ez egy kicsit előbb történt, amikor még ott voltunk a Ráday utcai lakásunkban. Azt hiszem, hogy 1942-ben vagy 1943-ban lehetett, amikor Lengyelországot már megszállták a német csapatok [Lengyelországot 1939-ben rohanta le Németország. – A

szerk.]. És onnan átmenekült egy csomó lengyel. Hamis útlevéllal jöttek, mind módos emberek voltak, akik a németek korrupciója miatt át tudtak menekülni a határon. Mindegyiknek volt valamilyen hamis papírja, ahogy akkor hívták. Egy lengyelt tudtunk mi is bújtatni. Ez az úr – előttem van a neve, úgy hívták, hogy Schweid, de nem tudom a keresztnévét – kapott nálunk egy szobát, kosztot, kvártélyt. Gazdag úr volt, akinek állítólag Svájcban voltak bankszámlái. Hogy bankár volt-e vagy kereskedő, nem tudom, de elég sok pénzzel és ékszerrel menekült. Ezek a lengyelek úgy találkoztak fönt a lakáson egy páran, elég összetartó emberek voltak. Ez szigorúan titkos dolog volt, ha valaki elkapta volna őket, akkor még minket is kivégezhettek volna, de hát ennyi rizikót vállalt a család. Érdekes módon ő csak németül beszélt – ugye, a szüleim jól beszéltek németül –, és herr Schweidnek szólította mindenki. Hogy ez a valós neve volt, vagy nem, azt nem tudom. Úgy előttem van, egy ilyen köpcös úriember volt, nagyon nett, nagyon tiszta, mindig rendesen fizetett, édesanyámnak pedig mindig azt mondta, hogy frau Mancí. Erre emlékszem, ugye, édesanyám Margit volt, de a család Mancinak szólította. Együtt étkezett velünk, együtt reggeliztünk, ebédeltünk, vacsoráztunk. Mindig megígérte, ha átéli a háborút, akkor kivitet minket Svájcba, mert óriási vagyona van, és meghálálja, hogy megmentettük. Ő mesélte, hogy volt egy gyönyörű lánya, akibe beleszeretett egy SS-tiszt valahol Varsóban. Ez a tiszt meg akarta szöktetni a lányát, de sajnos feljelentették vagy észrevették, és agyonlőtték. A lányát pedig deportálták. A lányát is meg a feleségét is. Na most hogy mi lett evvel a Schweid úrral, miután mi elkerültünk a csillagos házba, majd a gettóba, azt nem tudom, de amikor felszabadultunk 1945-ben, akkor ő felbukkant. Felbukkant a Ráday utcában, de nagyon beteg volt, azt hiszem, súlyos szív- és cukorbeteg, és alig hogy megérte a felszabadulást, meghalt.

Egy másik emlékem, ami nagyon érdekes, hogy a KEOKH augusztus huszonnegyedikével kiadta, hogy a családot svéd alattvalónak tekinti, és kéri a sárga csillag alól való mentesség megadását. Na most akkor mi egy pár hétre visszaköltözhattünk a Ráday utcai lakásunkba, valóban sárga csillag nélkül. Aztán jött október 15-e, Szálasi hatalomátvétele, miután minden rendelkezést töröltek, semmi mentességet nem fogadtak el [lásd: nyilas hatalomátvétel]. És akkor mi az édesanyámmal visszaköltöztünk a Lónyay utcai csillagos házba. De költözés közben a Lónyay utca és a Mátyás utca között egyszer csak jött egy nagy teherautó, ilyen árpádsávós nyilas suhancokkal, és engem meg az édesanyámat földobtak a kocsira, úgy, ahogy voltunk, abban a ruhában, az utcáról [A nyilasok terveiben szerepelt a nemzeti trikolór mellé kiteendő árpádsávós – piros-fehér csíkos – nemzeti zászló rendszeresítése, amire hivatalosan már nem került sor, viszont szerepelt az árpádsáv a nyilas karszalagon – A szerk.]. A szomszédaink közül látták egy páran, hogy minket elvittek. A teherautón már ült egy pár sárga csillagos ember. És elvittek Pasarétre, ahogy megtudtuk, a Jávor Pál akkori villájába. Annak a pincéjébe vittek le minket. Volt akkor egy elég híres, hírhedt nyilas ezredes – nem tudom most a nevét, de valószínűleg a történészek tudják –, akik vadásztak a zsidókra, tudniillik azért vittek el, mert olyan időben költöztünk, amikor kijárási tilalom lehetett, négy óra után. Ez 1944. október 15-én volt [lásd: kijárási tilalom Budapesten]. Ledobtak minket a pincébe. Még szerencse, hogy kislány voltam, nem is tudtam, hogy mi lesz, hogy lesz. Hogy kaptunk-e enni vagy nem, nem tudom, de hát az a csoda történt, hogy másnap, egy különös kegy folytán annak a nyilas ezredesnek eszébe jutott, hogy na, ezeket az embereket szabadon engedem. És akkor azt mondták, hogy mindenki menjen vissza a csillagos házba, vagy ahol éppen lakott. Ez egy isteni csoda volt. Nem is akartunk hinni a fülünknek. De hát hogy menjünk vissza, amikor kijárási tilalom van, ott vagyunk valahol Budán, és megint elfognak tíz lépés után? És akkor az történt, hogy fölraktak minket egy autóra, és visszavittek a Lónyay utca

18/b-be, a csillagos házhoz. Tehát így menekültünk meg, teljesen véletlen folytán. Édesapám közben ott volt a csillagos házban, ott vártak teljesen kétségbeesve. Tudta, hogy elvittek minket, mert azt véletlenül látták a szomszédok, akik arra jártak.

Még az 1940-es években Érden vettek apámék egy kis házat. Ez olyan pénzmenekítés lehetett. Volt egy embere, aki vásárolta [Ekkor már ugyanis csak strómannal lehetett ingatlant venni, mivel az 1942:XV. tc. megtiltotta a zsidóknak a községekben való további bármilyen ingatlanszerzést. – A szerk.], vigyázott rá, most nem jut eszembe a neve, egy házaspár, és azok apámék unszolására, hogy engem megmentsenek a gettótól, a csillagos házból kivittek Érdre. Vonattal mentem ki, a Krón Éva nevű keresztény barátnőmnek a bizonyítványával – talán még a keresztlevele is nálam volt –, mert akkor már tele volt csendőrrel minden. Voltam 11 éves, és a kakastollas csendőrök igazoltattak. De én nem bírtam Érden többet, mint öt vagy hat napot. Sírtam, nem ettem, és aztán visszaszöktem a gettóba. Nem tudom, hogy később mi lett a házzal, fogalmam sincs.

Aztán voltunk még pár hétig a svéd védett házban, a Pozsonyi út 4-ben. Pontosan nem tudom, mikor voltunk ott, erre nem igazán emlékszem. Onnan mentünk a gettóba. Összetereltek minket egy téli reggelen, összekolompolták a házat. Gyalog mentünk, és nem tudtuk, hogy a Dunába-e vagy hova [lásd: zsidók Dunába lövése]. Mindenhonnan hallottuk a tompa lövöldözést. De egy gyerek még nem volt teljesen a tudatában, a gyerekek soha nincs olyan félelemérzete, mint a felnőttek. És hát nem a Dunában kötöttünk ki, hanem a gettóban. Mit meséljek erről? Éheztünk, fáztunk, rossz volt. Rossz emlék, az embernek a gyerekkorát teljesen kettétörte. Egy ócska pincében voltunk – mert nem volt ott már lakás, akkor már tele volt a gettó –, nem is tudom, hányan. Se ágy, se ilyesmi, emlékszem, volt egy házmester néni, és neki volt egy nagy ágya, és én mint gyerek, ott aludtam vele. A szüleim meg valahol a földön. Le voltak terítve matracok. Hogy aztán ott egyáltalán volt-e fűtés vagy nem, azt nem tudom. Még szerencse, hogy 1944 tele nem volt olyan nagyon hideg. Onnan ki se lehetett menni, zárt terület volt. Lehet, hogy a házból ki lehetett menni, egy kicsit ott sétálni, de erre én már nem igazán emlékszem. Csak arra emlékszem, hogy sokat voltam a szüleimmel. És annak örültünk, hogy egy napnak mindig vége volt. Úgy eltelt a nap a semmivel. Avval, hogy hallgattuk a bombázásokat, a belövéseket, és jöttek a hírek. Nem hiszem, hogy ott voltak még más gyerekek. Még azt se tudom, hogy hogy adtak enni, kik adtak enni. Nagyon keveset kaptunk enni. Annak volt köszönhető, hogy a gettóban túléltek, hogy Pest körül volt zárva már akkor, tehát az oroszok szerencsére már itt voltak, és így elkerültük a deportálást. De hát nagyon sokat éheztünk, és az utolsó pillanatban, január 18-án, mikor bejöttek az oroszok, akkor kezdtek osztogatni egy-két konzervet, ezt-azt-amazt. És amikor kinyitották a gettót – ott voltunk egészen az Akácfa utca végén, a Király utcánál, az utolsó ház a terézvárosi templomnál –, és a palánkot, amikor áttörtük, akkor jöttünk haza. Az utolsó napok elég mozgalmasak voltak, hol a németek voltak, hol az oroszok. A nagyanyám velünk volt valahogy végig, és a felszabadulást is megérte, de súlyos cukorbeteg volt ő már, az éhezéstől a szervezete felmondta a szolgálatot, és pár hét múlva meghalt. Úgy vitték ki a temetőbe, emlékszem, egy stráfkocsin. Szereztek valami koporsót, és úgy kellett kitolni Rákoskeresztúrra.

A felszabaduláskor a Ráday utcai lakásunkba mentünk vissza. Azt nem tudom, hogy míg mi a gettóban voltunk, lakott-e ott valaki, vagy lepecsételték, vagy szabadon hagyták, de mikor visszamentünk, a lakás üres volt. Szó szerint egy üres lakásba mentünk vissza. A bútorok zöme megmaradt szerencsére, de a ruhák meg egyebek nem, mert mindent elvittek, az utolsó villáig, az utolsó törülközőig. Volt egy széf is, arra emlékszem. Úgy előttem van az a kassza, ott állt a

szobában, értékpapírok, részvények, arany, ékszer volt benne meg valami pénz – mert akkor nem lehetett bankban a pénz, mert azt úgyis zárolták volna –, és volt egy kódja, amit el lehetett fordítani. Az is teljesen üres volt, semmit nem találtunk meg. A lakók látszólag örültek nekünk, jól fogadtak, biztos voltak olyanok is, akik nem, de azok úgy csináltak. Elég jó társaság volt, mi voltunk az egyetlen zsidó család a házban. Az első két lakás, azok a nagy lakások voltak, és ott módos polgárok laktak, például a „Magyar Nemzet” akkori főszerkesztője, meg jó nevű művészek, kereskedők, de nem volt zsidó származású egyik se. Jó barátságban voltak a szüleimmel. Hogy aztán ki rabolta ki az egyéb dolgokat, azt soha nem tudtuk meg. És akkor ott folytattuk tovább az életünket. Édesapám tovább dolgozott otthon még egy darabig, egészen addig, amíg meg nem alakultak a munkaközösségek [Az 1958. évi 12. tv. fölszámolta az ügyvédi kamarák autonómiáját, kötelezővé tette az ügyvédi közösségekbe való belépést, korlátozta az ügyvédi magántevékenységet. Az ügyvédi munkaközösség viszonylagos anyagi biztonságot jelentett, csekély volt az adó és a közös költség, de a legtöbb ügyvédi munkaközösségben igen rosszak voltak a munkakörülmények, és igen alacsony a jövedelem. – A szerk.]. Akkor egy Népszínház utcai ügyvédi munkaközösségbe került, nem tudom pontosan, hogy mikor, és utána elment jogtanácsosnak az OKISZ-ba, ahol több szövetkezetnek volt a jogtanácsosa [OKISZ – Országos Kísipari Szövetkezetek Szövetsége (1948); érdek-képviselői szerv. 1971-ig ipari szövetkezet csak az OKISZ tagjaként működhetett. Az OKISZ 1951-ben minisztériumi jogkört és tervhatósági funkciót kapott, a központi terveket címre szólóan lebontotta, és előírta a megtermelt termékek fogyasztóhoz való eljuttatásának útját is. 1971-től a tagság önkéntes lett. – A szerk.]. Édesanyám meg – aki szorgalmas ember volt, és elleste a szüleitől a szakmát – nyitott egy baromfiüzletet a Nagycsarnokban, egy munkaszolgálatból hazatért unokaöccsével, aki valamikor szintén ebben a szakmában volt, tehát nem a hentes és mészáros, hanem a baromfi szakmában. Ezt az unokatestvért úgy hívták, hogy Schlinger Sándor, de nem tudom, hogy milyen réven voltak unokatestvérek. Neki volt még egy testvére, a Schlinger Laci, ő is hazajött. Két különböző munkaszolgálatos helyről jöttek haza, de mind a ketten túléltek a holokausztot. Érdekes módon gyerek egyikük után se maradt. Nő volt mind a kettő, de nem volt gyerekük. Édesanyám, szegényke, nagyon korán, ötkor, fél ötkor kelt – ezért mindig csodáltam anyámat –, mert a Nagycsarnokot – azt hiszem – hatkor nyitották. Nem ment nekünk olyan rózsásan akkor, mert ha úgy ment volna, akkor anyám nem nyitott volna üzletet. Rosszabbul ment, mint az 1930-as években, amikor még a nagyszüleim rengeteget segítettek, ingyen kaptuk a lakást, és ingyen a kosztot.

A Ráday utcai lakásunk ötszobás, nagy lakás volt. Volt személyzeti szoba is, és abban laktak a lányok. Gizire és Annára emlékszem. Testvérek voltak, erdélyiek. Nem egyszerre voltak nálunk, csak testvérek voltak. Napközben dolgoztak valami gyárban, és nálunk laktak. Cserében besegítettek a takarításba meg Maminak a főzésbe. Én a Mamival egy szobában voltam ott is. Ő velem foglalkozott, meg főzött. Amíg édesapám otthon dolgozott, a Klári – édesapám testvérének a lánya – segített neki vagy még valaki. Sőt, én is segítettem gépelni. Volt egy öreg gépem, nagyon jó régi vas írógép, és én is pötyögtettem, ha nem volt más, úgyhogy nekem is diktált leveleket meg beadványokat. Ő általában szegény embereket védett, meg válópereket csinált, polgári pereket, amik akkor voltak. Nem tartozott a nagy nevű ügyvédek közé. Mindig középszintű, nem igazán jól fizető kliensei voltak. Azt tudom, hogy levitt egyszer-kétszer Székesfehérvárra meg Kaposvárra, mikor levítették őt kocsival. Nekem az kirándulás volt. Apám sajnos az 1930-as években nem tudott kibontakozni mint ügyvéd, mert jöttek a zsidótörvények. És a felszabadulás után pedig azért nem

bontakozhatott ki, mert akkor már jöttek az államosítások.

Én jártam iskolába, a Deák téri evangélikus gimnáziumba. Jártak oda még zsidók, de a felszabadulás után ez már nem volt központi kérdés. Ott nagyon jó énektanárom volt, a Weltler Jenő, aki Kodály-módszerrel tanított. Pár éve, hogy meghalt, csodálatos énektanár volt. Agglegény volt, és ott lakott a Deák tér mögött [Weltler Jenő (1909–1992) – a Deák téri evangélikus templom Lutheránia Énekkarának karnagya volt. – A szerk.]. Nagyon sokan laktak ott, presbiterek meg ottani tanárok. A Deák téri templomban pedig gyönyörű hangversenyek voltak. A felszabadulás után volt egy olyan, hogy Gyermekbarátok Egyesülete. Ez egy nagyon érdekes dolog volt a Ráday utcában, amit a Paula néni vezetett, és ott jött össze egy csomó tizenéves gyerek. Már nem tudom, hogy kerültem oda. Talán egyik gyerek ajánlotta a másikat. A Paula néni irodalomtanár volt, és volt neki egy testvére, az Ilonka néni. Ő is a Ráday utcában lakott, egymással srégen szemben lévő házakban laktak. Ezt a Gyermekbarátok Egyesületét ők alakították. Paula néni özvegyasszony volt, akinek a férje elpusztult mint munkaszolgálatos, az Ilonka néni pedig vénlány volt, ahogy akkoriban mondani szokták, tehát ő nem ment férjhez soha. Zongoratanár volt, elég neves zongoratanár, és ő oltotta belénk a klasszikus zene szeretetét. Nála zeneórák voltak, hozzá jártunk zongorázni, illetve ő játszott zongoradarabokat meg operákból, és elmesélte, hogy milyen opera, hogy kezdődik, és milyen dalok vannak benne. Ilonka néninél Beethovent tanultunk, Mozartot tanultunk és Chopint. Ez tényleg nagyon érdekes volt, és ide járt pár korombeli gyerek, de az volt az érdekessége, hogy ide fiúk is jártak. Akiket az vonzott, hogy ott lányok is vannak, mert akkor még nem volt koedukált osztály [lásd: kodeukált oktatás]. Nagyon értékes órák voltak ezek. Egyszer vagy kétszer egy héten délután négytől hatig, mint egy klub. Ilonka nénitől még tanultam zongorázni is, de valahogy nem vettem komolyan. Otthon is volt zongorám, még a Ráday utcában is, és eljutottam egy bizonyos pontig, a Boci, boci tarkát meg a Szeretnék szántanít azt tudom, meg még a Für Elisét [Beethoven népszerű zongoradarabja. – A szerk.], de sok mindent nem. Hogy aztán mi lett a zongorával, arra már nem emlékszem. Azt hiszem, a következő lakásba már nem fért be.

1950-ben a szüleim elcserélték a lakást, és a Belgrád rakpartra mentünk. Nagyon szép hely volt, a Duna parton. Az is ötszobás lakás volt. Nekem is volt külön szobám, és ott élt velünk a Mami, neki is volt külön szobája. Ő vezette a háztartást ott is, ő főzött. Nagyon jól főzött a Mami. Emlékszem, a Csarnokból akkor is küldték haza a finom húsokat – akkor nem marhát, disznót és borjút, hanem libát, kacsát, csirkét –, tehát az üzletből jött a legfinomabb áru. Finom libamájak voltak, amiket a Mami sütött meg. Emlékszem, amikor hozták föl vidékről a libákat – már nem élve hozták –, akkor a Sanyi mindig ráütött a libákra, és abból meg tudta állapítani, hogy milyen a mája. Szakértő volt. Ő is nálunk ebédelt, édesanyámmal följöttek mindig ebédelni az üzletből. Azt nem tudom, hogy édesanyám üzletét államosították-e, de amikor a fiam megszületett 1958-ban, akkor még megvolt az üzlet, arra emlékszem. Ő még akkor dolgozott. 1964-ben halt meg anyám, édesapám aztán később újra megnősült. A második felesége nagyon rendes asszony volt, de nemigen vannak róla emlékeim. Nem volt hosszú életű házasság, mert sajnos ő is meghalt rákbetegségben, úgyhogy megismétlődött az első feleségével történt tragédia. És utána édesapám már egyedül maradt.

Amíg a szüleim éltek, az ünnepeket azoknál a rokonoknál töltöttük a Lónyay utca 18/b-ben, a Spatz család leszármazottainál, ahol a csillagos ház volt. Nagyapám testvérének, Spatz Miksáné, született Spitzkopf Olga leszármazottainak a lakásában. Az ő gyerekei voltak az Edit és a Katalin. Editnek nem volt gyereke, a Katalinnak született az utolsó pillanatban, harminchét vagy harmincnyolc éves korában egy fia, a Lusztig Péter. Editet – miután egy babaszépség volt

fiatalkorában – Babának hívták, Spatz Baba, így mondták. Őt nagyon szerettük. Neki is két férje volt, az egyik meghalt nagyon fiatalon munkaszolgálatban – alig hogy együtt éltek –, és a második is meghalt később, de ő betegségben. És oda jártunk mi, ott voltunk ezeken a nagy ünnepeken. Pészahkor meg hosszúnapkor, tehát ez egy ilyen családi összejövetel volt. Ott mindig volt egy-két rokon, ők talán jobban ápolták a rokoni kapcsolatokat. És a férfiak onnan mentek a templomba. Apám is. Hosszúnapkor, azt tudom, hogy időre kellett menni, meg amikor lefűjták a hosszúnapot másnap, akkor böjtöltünk is, és ott volt uzsonna és vacsora. Volt egy olyan furcsa szokás, hogy amikor kiment az ünnep – mindig, amikor feljön az első csillag, amikor a sófár kürtjét megfűjják –, akkor volt uzsonna: tejeskávé, kuglóf, gyümölcs [A sófárt (héber: kürt) Elul hónap első napjától minden reggel megfűjják. Ros Hásánakor is megfűjják a sófárt, Jom Kipurkor azonban nem. A Jom Kipur végét jelző ima után még egyszer megfűjják a sófárt. Lásd még: sófár. – A szerk.]. Ami nem terhelte meg a gyomrot a huszonnégy vagy huszonhat [helyesen: huszonöt] órás böjt után. Jöttek haza a férfiak nagy éhesen a templomból, és már meg volt terítve, és akkor jött az uzsonna. És rá egy óra-másfél órára pedig volt paprikás csirke rizzsel, és az volt a vacsora. Elég soká éltek ezek az ünnepek, talán még a hetvenes évek elején is, azt hiszem, oda még a gyerekeim is eljöttek velünk.

Én elég korán, tizennyolc éves koromban ismerkedtem meg a férjemmel Balatonbogláron. A nagybátyámnak volt egy nagyon szép nyaralója a Balatonnál. Miután ő kivándorló útlevelet kapott, és a felesége családjá kivitte Londonba – hogy ne maradjon itt egyedül –, a nyaralót az édesapám örökölte. Akkor már oda jártunk le nyaralni. Véletlenül a szomszéd villa volt a férjemé, és így ismerkedtünk meg. Nagy szerelem volt, és 1954-ben házasodtunk össze. Akkor ugye házasság nélkül nem lehetett kapcsolat, ezt el se tudtuk volna képzelni a polgári világban. Az apósom nagyon jó nevű büntetőjogász volt, például az akkori Sallai-Fürst per elsőrendű vádlottjának volt az ügyvédje, és sajnos nagyon fiatalon félbeszakadt a karrierje. Azt hiszem, hogy őt rögtön elvitték munkaszolgálatra, nagyon hamar, az első transzportok egyikével. 1942-ben vagy 1943-ban halt meg. Az anyósom egyedül maradt, és egyedül nevelte a gyerekeit. Ő elhagyta az országot 1956 után, a mai napig él, éltesse az isten, most lesz 93 éves. Mikor a férjemmel összeházasodtunk, én már elvégeztem a gimnáziumot, és tovább szerettem volna menni, csak miután egyidősek voltunk, hát ő ment az orvosi egyetemre, mert két egyetemistát nem tudott vállalni a család. Jelentkeztem az akkori Idegennyelvi Főiskolára, de nem vettek fel, szerencsére vagy nem szerencsére, és utána elmentem dolgozni. [Az Idegennyelvek Főiskolája 1951–1955 között működött, felsőoktatási intézmény volt a Kolumbusz utcában. – A szerk.] Így jött ki a lépés, én dolgoztam, kerestem a pénzt, ő kapta a diplomát. Anyagbeszerző, üzletkötő lettem, de a munkámról nem szeretnék többet mondani.

A férjemmel együtt laktunk egy-két évig a szüleimmel egy lakásban a Belgrád rakparton, aztán jött a forradalom, 1956 [lásd: 1956-os forradalom], amikor nagyon sokan elhagyták az országot, és akkor sikerült egy egyszobás lakást kapnunk – mint fiatal házasok –, ugyanabban a házban, ahol a szüleim laktak. Nagyon szép garzonlakás volt, fönt, az ötödik emeleten, és egy csodálatos erkélye volt a Dunára. A forradalomkor a férjem – azt hiszem – ötöd- vagy hatodéves volt, és mint orvostanhallgató járt be a Rókus kórházba betegeket köztözni, menteni. Ott vonultak el előttünk az egyetemisták, mert Budáról jöttek át. Végigéltük a tankok bevonulását, a lövöldözéseket, mindent. De mi nem politizáltunk, otthon voltunk. Semmilyen körhöz nem csatlakoztunk, a férjem sem, inkább örült, hogy segített embereken, akik megsebesültek. Hogy azok aztán milyen vonalon sebesültek meg? Emberek voltak és sebesültek. Nálunk nem politizált a család. A szüleim is

liberális érzelmű emberek voltak, a politika nem játszott szerepet az életünkben. Semmilyen pártban sem ők, sem mi nem voltunk. Én még KISZ-tag se voltam, sőt, elárulom, hogy egyetlen egyszer voltam május elsejei felvonuláson. Én majdnem mindig kötetlenül dolgoztam, és a munkámhoz nem kellett semmiféle olyan plusz, hogy muszáj lett volna valahova belépni. Nem jártam pártiskolába, amit egy diplomás embernek el kellett végeznie, mint a férjemnek, de ő sem volt párttag.

Amíg egy házban laktunk, a szüleimtől teljesen grátisz kaptuk a kosztot. A Mami főzött, és mi lementünk ebédelni, vacsorázni. Akkor ez volt a segítség. De valamit hozzá kellett adni a rezsihez, mert azért azt nem hagyták a szüleim, nem lettem úgy elkényeztetve. Azt mondták, ezt meg kell tanulni, kislányom, hogy nem tartunk el teljesen, hanem hozzá kell járulni. Ez ki volt kötve, nagyon is. Azt hiszem, én fizettem a villanyt és a gázt. A férjemmel az akkori fiatalok társasági életét éltük, amit sokkal értékesebbnek tartok, mint ma, ami van, mert akkor még volt irodalom, kultúra, zene. Sok zene. Koncerteken, operában voltunk rengeteget, a Zeneakadémiára jártunk majdnem minden este, és sokat jártunk táncolni, szombatonként. A mai Intercontinentalba, ami a Bristol volt, akkor a régi Belvárosiba, volt a Kedves, az Anna, a Pilvax [A Bristol szálloda Duna néven működött tovább a háború után, a hajdani Duna-parti szállodasorból ez az egyetlen szálloda maradt meg félig. Lebontották, és a helyén épült föl az Intercontinental szálló az 1960-as évek második felében. A Kedves, az Anna és a Pilvax eszpresszók voltak. – A szerk.]. Ott lehetett ismerkedni, akkor még romantikusabb volt az élet. Jó társaságunk volt, és akkor inkább egymásnál zajlott az élet. Még televízió nem volt, ami elrabolja az életünket. Irodalmi esteket rendeztünk, meg társasjátékoztunk; egy jó intellektuális társaságunk volt. Akkor volt Faludynak a Villon fordítása, egymásnak adogattuk azokat a gépelt oldalakat, és ez volt egy szenzáció, hogy most Faludy fordításában jön a Villon [Faludy György Villon fordításai – átköltései – „Villon balladái” címmel 1937-ben jelentek meg először, föllelhető példányait a nyilasok könyvmáglyán égették el. Faludy 1941–1946 között az Egyesült Államokban élt, majd hazatérése után, 1947-ben megjelent az átköltések 14. kiadása. Ám Faludyt 1950–1953 között három évre a recski börtöntáborba zárták, köteteit elkobozták és bezúzták. 1956-ban Nyugatra távozott. Nyilvánvalóan nem valamiféle irodalmi kánon megsértése miatt nem adták ki ismét Villon-fordításait. A verseket azonban szorgalmasan másolták, és gépelt formában terjesztették. – A szerk.]. Meg a társasjátékok, amiket játszottunk, azok is intellektuális játékok voltak. Teljesen vegyes volt a társaságunk, arra mi nem vigyáztunk, hogy ki milyen származású. Jártunk a Nemzeti Színházba, Vígyszínházba, Magyar Színházba [A Magyar Színház az Izabella (ma: Hevesi Sándor) téren működött 1897–1948 között; 1945 után időnként a Nemzeti Színház társulata is játszott az épületben, majd a színház 1948–1951 között hivatalosan a Nemzeti Színház kamaraszínháza lett. 1951–61 között a Madách Színház, 1962–64 között a Petőfi Színház tartott itt előadásokat, 1966-tól pedig a Nemzeti Színház (2000-től Pesti Magyar Színház a neve) játszóhelye az épület. – A szerk.]. Életem első színdarabja már – azt hiszem – a felszabadulás után volt a Madách Kamaraszínházban, egy Molière-darab, a „Képzelt beteg”. Nagyon tetszett. Sokat olvastam, nagyon szerettem olvasni, szerettem a klasszikusokat, szerettem Jókait, Krúdyt, imádom ma is a Toldit. Arany János, Ady, József Attila, Petőfi, ezek nekem még ma is csodák. Szerettem Thomas Mannt, G. B. Shawt, szerettem a magyarokat, szívesen olvastam a költők verseit. A nagyszüleimnek is, édesapáméknak is nagy könyvtára volt. A nagyszüleim üzletemberek voltak, nekik kevésbé volt idejük olvasni, de nekik is megvolt a szokásos Jókai, Mikszáth olvasmány. Édesapámnak eléggé nagy könyvtára volt. Sokat utaztunk is a férjemmel. Az 1960-as években, mikor háromévenként lehetett, akkor jártunk külföldre, mindenhova, szerettünk utazni [lásd: kék

útlevél]. Vonaton, autóval, repülővel, mindenhogy. Sokat voltunk kinn Párizsban az anyósomnál, aki 1958 szeptemberében hagyta el az országot. Idegenvezető volt, és amit csak lehetett, mindent megmutatott a múzeumokban, a városban. Párizs csodás hely. A fiam is volt nála, a lányom is, volt, amikor együtt voltunk, de általában a gyerekeket külön is fogadta a nagymama. Végigjártuk Franciaországot, Svájcot, Ausztriát, Németországot, voltunk Londonban, ahol a férjemnek volt egy barátja. Ahhoz képest, hogy háromévenként lehetett menni, mindig kihasználtuk. 1962-ben lett egy nagyon szép Wartburgunk, azzal is jártunk külföldre, főleg az akkori Jugoszláviába [1965-ben 83 ezer, 1966-ban 100 ezer gépkocsi volt magántulajdonban, azaz minden 122., ill. 102. magyar állampolgárra jutott egy személyautó. Márka szerint Trabantból futott a legtöbb, utána következett a Wartburg, de „be lehetett fizetni” Skodára és Moszkvicsra is. – A szerk.]. Nagyon szerettük az adriai tengerpartot [lásd: utazás külföldre 1945 után]. A férjemmel 1980-ban váltunk el. Huszonhat évet, majdnem egy emberöltőt voltunk együtt.

A Belgrád rakparton született a fiunk, László, 1958-ban, és azt a lakást cseréltük el később ide, és már itt született a lányom, Annamária, 1960-ban. Sok közös programunk volt a gyerekekkel, de nem voltak azért olyan nagyon közös nyaralások, mint a mostani gyerekeknek. Akkor nem olyan víkendek voltak, mint ma. A szombat munkanap volt, sőt, szombaton még iskola is volt [A munkavállalók ötnapos, heti negyvenórás munkarendjét egy 1981. áprilisi minisztertanácsi határozat írta elő, amit a kéthetenkénti szabad szombat előzött meg néhány éven át. Az iskolákban az 1970-es évek közepén kezdték bevezetni a kéthetenkénti szabad szombatot, és 1982-re lett általános a heti öt tanítási nap. – A szerk.]. A gyerekekkel hol a Mami tanult, hol egyedül tanultak, napközibe nem jártak. Nyáron pedig Balatonbogláron töltötték a nyarat, a balatonboglári nyaralóban, amit édesapám a Gyula bátyámtól örökölt. Ők a Mamival mentek, és az iskola végétől kezdésig lenn voltak. Mi közben dolgoztunk, és hétvégeken mentünk le. Akkor két-három hetes szabadságok voltak, és azt az időt is lenn töltöttük. Egyébként színházba is, moziba is jártunk a gyerekekkel, volt operabérletünk is. Vasárnaponként, amikor a férjem nem volt ügyeletes, múzeumba jártunk, tavasszal és ősszel a hegyekbe mentünk. A Szabadság-hegyre, a Gellért-hegyre kocsival fölzaladtunk, sétáltunk, jó levegőt szívtunk.

A származásunk miatt a szocializmusban nem voltak kellemetlenségeink, sem nekünk, sem a gyerekeinknek. De emlékszem egy családi jelenetre. A fiam ide járt a Práter utcai iskolába, lehetett olyan másodikos-harmadikos elemista. Egyszer, amikor együtt volt a család, egy vacsoránál vagy ebédnél a fiam azt mondja, hogy arról beszéltek a gyerekek az iskolában, hogy nem szeretik a zsidókat. Meg hogy ez is zsidó gyerek, meg az is zsidó gyerek. És azt mondja a fiam, hogy ahogy meséltek a zsidókról, hát neki is az a véleménye, hogy a zsidókat nem kell szeretni. Akkor a férjem fölállt, és azt mondta, hogy gyere csak velem, kisfiam, beszélni akarok veled. Akkor kimentek, és egy jó fél órát beszélgettek.

A fiaméknál van egy nagyon aranyos unokám, a Lauder iskolába jár, de róluk többet nem mondanék. A lányoméknak Izraelben élnek. Ők mindenben betartják a hagyományokat: a lányom kóser háztartást vezet, és minden ünnepet megtartanak. Én nem gondoltam rá, hogy kimegyek, nekem itt van a baráti köröm, itt éltem, itt van a fiam, én itt jól érzem magam. A férjem szeretett volna elmenni, lehet, hogy ő kint jobban érvényesült volna, az édesanyja is kiment 1958-ban, de én nem akartam itt hagyni a szüleimet. Azon kívül ő már majdnem szigorló orvos volt, átgondoltuk, hogy végigcsináltuk ezt a sok mindent, ott meg előlről kezdeni a semmit! Akkor még nem volt gyerek, aztán később lett gyerek is. Hát a lányom megtette, ő választotta, az ő élete. Mindketten

magyarok a férjével, magyar állampolgárok, ösztöndíjjal mentek ki, és kinn maradtak. A vőm matematikus, informatikus, nagyon jó eszű ember, a lányom meg tanár. Voltam náluk nagyon sokat Izraelben, most nem megyünk úgy két-három éve, mióta a Közel-Kelet egy tűzfészek. Inkább a lányoméék jönnek nyáron, aminek nagyon örülünk, mert együtt a család. Három szép kislányuk van, akik teljesen az izraeli hagyományok szerint élnek, de hát ők ott születtek, ott élnek, és ez az életük. A legnagyobb lány Moria, ő 16 éves lesz, 1988-ban született. Gimnazista, valami érdekes gimnáziumba jár, ahol művészettel, filmmel foglalkoznak. A középső Yael, ő 1990-ben született, most megy gimnáziumba, rengeteg különóra jár, lovagol. A lányok nyelveket tanulnak, gimnasztikára járnak, tornáznak. És van egy tündéri kis hétévesünk, a Noá, aki 1997-ben született. Egy hónapig szoktak itt lenni, mert iskolaszünetük van. A lányoméék elviszik őket mindenhová. Nemcsak Szentendrére, Visegrádra és a Duna-kanyarba, hanem például most nyáron a Balatonra, a Balaton tájára is elvitték a gyerekeket, és sok-sok helyen megfordulnak. Jól érzik magukat itt, itt legalább nem kellett idáig félni, hogy robbantanak.

Én nem vagyok vallásos. Hagyományőrzőnek tartom magam. Hogy tulajdonképpen az ember tudja, hogy van egy gyökér, és ahhoz tartozik. Itt van az élettársam, ő se zsidó, meg a társaságunk zöme se, ez nem jelent semmit, erre mi nem vigyáztunk. De én mindig megmondom, hogy milyen származású vagyok. Csak ennyi. Úgyhogy nem kötődöm különösebben valláshoz, fajhoz. Most már nem annyira járok el a zsinagógába se, talán amíg a szüleim éltek, inkább, de most már kevésbé. A szüleimet természetesen zsidó temetőbe temettük – normális, rendes temetéssel, nem hamvasztással –, én is oda fogok temetkezni, ott vannak a nagyszüleim is. A hamvasztásnak nem vagyok a híve, mert elég sorstársunkat égették el a koncentrációs táborokban. A zsidó vallásúak nagyon nehezen egyeznek bele a nem hagyományos temetésbe, mondom, ennyiben ápoljuk a hagyományokat [A rabbinikus jog (háláhá) tiltja a halottak hamvasztását, mivel a holtak feltámadásába vetett hit tagadásának tekintik. A test végső nyugalomba helyezésének megfelelő módja a megszentelt földbe történő temetés. A reform judaizmus azonban engedélyezi. Lásd még: temetés. – A szerk.]